

Voorstel basiscurriculum Levensbeschouwing en Religie

Expertisecentrum LERVO: Markus Davidsen & Projectteam Basiscurriculum

20 November 2020 | Tekst voor focusgesprekken primo december 2020

0. Inleiding: Het basiscurriculum in de context van de plurale samenleving

Het levensbeschouwelijk landschap in Nederland is in de laatste decennia ingrijpend veranderd: nieuwe levensbeschouwelijke posities winnen terrein (islam, atheïsme, levensbeschouwelijke onverschilligheid), religieuze tradities zijn zichzelf aan het heruitvinden (denk aan de evangelicale en charismatische impulsen binnen het christendom), en geheel nieuwe manieren van ‘religieus zijn’ duiken op (zoals holistische spiritualiteit en meervoudige religieuze binding (Bernts & Berghuijs 2016)). De nieuwe maatschappelijke situatie roept vragen op voor het levensbeschouwelijk onderwijs: Welke kennis en vaardigheden hebben leerlingen van nu nodig om het diverse levensbeschouwelijke landschap te begrijpen en daarin hun eigen weg te vinden? Hoe kunnen scholen en docenten vruchtbaar omgaan met het feit dat hun leerlingpopulatie steeds diverser wordt? En hoe kunnen we jonge mensen met verschillende levensbeschouwelijke en culturele achtergronden stimuleren om in verdraagzaamheid en gelijkwaardigheid aan een gezamenlijke toekomst te bouwen?

In het Expertisecentrum Levensbeschouwing en Religie in het Voortgezet Onderwijs (LERVO) hebben partners uit het hele onderwijsveld (VDLG, Verus, VOS/ABB en alle opleidingen docent GL op universiteiten en hogescholen) zich verenigd rond het motto “Goede levensbeschouwelijke educatie voor iedere leerling in het voortgezet onderwijs”. Onze missie is om het onderwijs over levensbeschouwing en religie in Nederland te laten aansluiten op de behoeftes van leerlingen en samenleving, en om de kwaliteit van het onderwijs hoog te houden door de nieuwste inzichten en de beste kennis uit de relevante wetenschapsgebieden (o.a. theologie en religiewetenschap) in het onderwijs te laten doorwerken.

Om handen en voeten te geven aan de missie van LERVO werkt een projectteam bestaande uit docenten en docentenopleiders sinds december 2019 aan een ‘Basiccurriculum Levensbeschouwing en Religie’.¹ Met het basiscurriculum willen we de belangrijkste inhouden, vaardigheden en vakdidactische principes voor het vakgebied levensbeschouwing en religie identificeren en beschrijven en hiermee scholen en docenten voorzien van een handig middel om hun eigen leerplannen en lessen te versterken. Het basiscurriculum sluit aan bij bestaande doelstellingen in de wet- en regelgeving voor het voortgezet onderwijs² en bij de grote opdrachten en bouwstenen die door de ontwikkelteams van

¹ De vijf leden van het projectteam – Jan Bollemaat, Jan van Dijk, Manon Meijer, Michaël van der Meer en Marco Otten – zijn docenten en/of docentenopleiders uit de hele breedte van het GL-veld. Vanuit de regiegroep van LERVO geeft Markus Altena Davidsen leiding aan het projectteam. Marcel Elsenaar, die voor LERVO verantwoordelijk is voor het contact met scholen, schoolbesturen en profielorganisaties, is nauw betrokken bij het werk van het projectteam. Al sinds de oprichting van LERVO in augustus 2018 werd de ontwikkeling van een basiscurriculum (toen spraken we van een ‘kerncurriculum’) als een centraal doel gezien.

² Wet op het voortgezet onderwijs, artikel 17c: “Het onderwijs is er mede op gericht dat leerlingen kennis hebben van en kennismaken met verschillende achtergronden en culturen van leeftijdgenoten”; kerndoel #43 voor het voortgezet onderwijs: “De leerling leert over overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland, leert eigen en andermans leefwijze daarmee in verband te brengen, en leert de betekenis voor de samenleving

curriculum.nu zijn geformuleerd voor het onderwijs van de toekomst.³ Om het vakgebied levensbeschouwing en religie recht te kunnen doen, adviseren we alle middelbare scholen (bijzonder en openbaar) minstens 30 studielasturen (slu) per jaar te reserveren voor het basiscurriculum in alle leerjaren.

0.1 Twee fases van Project Basiscurriculum

Het basiscurriculum levensbeschouwing en religie is nog in ontwikkeling. De tekst die hier voorligt, is een conceptversie van het basiscurriculum op hoofdlijnen. Deze versie is begin december 2020 besproken in zes focusgroepen van docenten (vmbo; onderbouw havo/vwo; bovenbouw havo/vwo), vakdidactici en opleiders (hbo en wo) en uitgevers. In de loop van 2021 gaat een ontwikkelgroep van LERVO de verzamelde feedback verwerken en wordt het basiscurriculum nader uitgewerkt in consultatie met SLO en relevante inhoudelijke experts. In dit proces blijven alle partners (docenten, vakdidactici, uitgevers, profielorganisaties en schoolbesturen) nauw betrokken.

Parallel met het basiscurriculum zijn we van plan een 'Inspiratieboek Levensbeschouwelijke Educatie' te maken waarin de verschillende aspecten van goede levensbeschouwelijke educatie nader kunnen worden belicht. In dit boek komt o.a. aan de orde: de behoefte in de samenleving aan goede levensbeschouwelijke educatie, de kernelementen van levensbeschouwelijke geletterdheid, de vakdidactiek van het basiscurriculum en de samenhang met burgerschap. We hopen de tandem van basiscurriculum en Inspiratieboek half 2022 te kunnen presenteren aan het onderwijsveld.

Zodra het basiscurriculum en het Inspiratieboek klaar zijn, komt de eerste fase van Project Basiscurriculum, waarin het Expertisecentrum LERVO initiatief neemt en regie voert, tot een einde. We gaan dan een tweede fase in waarin de scholen aan zet zijn. Het basiscurriculum en het bijhorende Inspiratieboek vormen in de tweede fase een helpende hand voor schoolbesturen en docenten om hun onderwijs over levensbeschouwing en religie te actualiseren en versterken. In de tweede fase kunnen het Expertisecentrum LERVO en de profielorganisaties ondersteuning bieden, maar is het vooral aan de scholen zelf om met het basiscurriculum aan de slag te gaan op een manier die past bij de levensbeschouwelijke signatuur en de demografische context van de school.

0.2 Drie integratiemodellen voor het Basiscurriculum

Omdat de behoeftes en tradities van scholen sterk uiteenlopen, voorzien we dat scholen grofweg volgens drie modellen met het basiscurriculum aan de slag kunnen gaan:

1. **Het 'balansmodel'**. Scholen die levensbeschouwing of godsdienst al op het rooster hebben staan en vakdocenten in huis hebben, kunnen gebruik maken van het basiscurriculum om hun eigen vak te actualiseren en te voorzien van een inhoudelijke en didactische impuls. Het basiscurriculum laat voor dit soort scholen voldoende ruimte om ook een eigen perspectief te hanteren en delen van bestaande programma's een plek te geven. Scholen die voor dit

te zien van respect voor elkaars opvattingen en leefwijzen, en leert respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit."

³ Het Ontwikkelteam Burgerschap identificeert bijvoorbeeld voor het leergebied burgerschap de Grote Opdracht 'Diversiteit' en beschrijft deze als volgt: "Leerlingen verkennen de diverse samenleving in Nederland in de context van een geglobaliseerde wereld; met aandacht voor levensbeschouwelijke stromingen, waarden en overtuigingen" (Ontwikkelteam Burgerschap 2019). Ook voor het leergebied Mens & Maatschappij is een Grote Opdracht 'Diversiteit' geformuleerd waaraan het basiscurriculum levensbeschouwing en religie een bijdrage kan leveren. Andere voorbeelden van grote opdrachten en bouwstenen die het basiscurriculum kan helpen realiseren zijn de Grote Opdracht 'Identiteit' van het leergebied Burgerschap en de bouwsteen 'Denken in betekenis' van het leergebied Mens & Maatschappij.

- 'balansmodel' kiezen, krijgen een schoolvak waarin twee onderdelen elkaar aanvullen: het gezamenlijke basiscurriculum en een schooleigen curriculum.
2. **Het model 'basiscurriculum+'.** Scholen die het basiscurriculum integreren in een bestaand *examenvak* godsdienst of levensbeschouwing kunnen ervoor kiezen om de vakdidactische beginselen van het basiscurriculum verder in het vak door te trekken. We noemen dit model 'basiscurriculum+'. Scholen die het model basiscurriculum+ kiezen, krijgen een vak dat bestaat uit drie onderdelen: het gezamenlijk basiscurriculum, een basiscurriculum+-deel en een schooleigen curriculum (dat kleiner is dan in het balansmodel). Deze optie kan aantrekkelijk zijn voor bijvoorbeeld samenwerkingsscholen die zoeken naar een nieuwe invulling van het vak godsdienst of levensbeschouwing, of voor bijzondere scholen die hun vak godsdienst of levensbeschouwing de status van (combinatiecijfer)examenvak willen geven en op zoek zijn naar een goede manier om het vak in dit kader te verstevigen.
 3. **Het model 'brede integratie'.** Scholen waar een vak levensbeschouwing of godsdienst niet afzonderlijk op het rooster staat, kunnen modules uit het basiscurriculum integreren in verschillende Mens- en Maatschappijvakken, bijvoorbeeld in de vakken geschiedenis, maatschappijleer en/of aardrijkskunde. Dit kan eventueel gebeuren in relatie met het leergebied burgerschap. Deze optie kan aantrekkelijk zijn voor bijvoorbeeld openbare scholen. Door gebruik te maken van de modules van het basiscurriculum en de daarbij horende vakdidactische benadering, kan het vakgebied levensbeschouwing en religie goed tot zijn recht komen zonder dat daarvoor een zelfstandig vak nodig is.

0.3 Leeswijzer

De rest van dit document bestaat uit drie hoofdstukken:

1. Hoofdstuk 1 gaat over **het basiscurriculum**. In dit hoofdstuk formuleren we een aantal **vakdidactische beginselen** voor het basiscurriculum en doen we een voorstel voor een uitwerking van deze beginselen naar inhouden en vaardigheden voor vmbo en voor havo/vwo. **Dit is het deel waar we vooral feedback op willen ontvangen.**
2. Hoofdstuk 2 gaat over het **'basiscurriculum+'**, dus het verder doortrekken van de vakdidactische beginselen van het basiscurriculum door een examenvak godsdienst of levensbeschouwing. **Op dit hoofdstuk ontvangen we ook graag feedback, maar dat is relatief minder belangrijk dan feedback op hoofdstuk 1.**
3. Hoofdstuk 3 beschrijft de **omvang en structuur** van het basiscurriculum en schetst een aantal scenario's voor de **integratie** van het basiscurriculum in het voortgezet onderwijs volgens het balansmodel en het model basiscurriculum+.

1 Het Basiscurriculum Levensbeschouwing en Religie

In het Basiscurriculum Levensbeschouwing en Religie worden twee belangrijke niet-confessionele vakdidactische benaderingen verenigd, die we voor het gemak aanduiden als de religiewetenschappelijke benadering (leren *over* religies en levensbeschouwingen) en de hermeneutisch-communicatieve benadering (leren *van* religies en levensbeschouwingen).⁴ Leerlingen maken op deze manier kennis met religies en levensbeschouwingen zowel vanuit een sympathiek buitenperspectief als vanuit een geëngageerd, maar niet confessioneel gebonden, binnenperspectief. Ze leren over de eigen aard van een aantal levensbeschouwingen en religies, leren verschillen en overeenkomsten tussen de behandelde levensbeschouwingen en religies te herkennen, en leren de behandelde levensbeschouwingen en religies in verband te brengen met hun eigen persoonlijke levensbeschouwing.

1.1 Vakdidactische beginselen van het basiscurriculum L&R

Voor het basiscurriculum stellen we vijf vakdidactische beginselen voor:

1. **Respectvolle behandeling van alle tradities.** In het basiscurriculum worden alle levensbeschouwingen en religies op een respectvolle, zorgvuldige manier behandeld. Leerlingen leren om te gaan met een verscheidenheid aan opvattingen over levensbeschouwing en religie en leren bij te dragen aan een klimaat van respect en gelijkwaardigheid waarin iedereen zich vrij kan uiten en in vrijheid een eigen identiteit kan ontwikkelen.⁵
2. **De vijf wereldreligies en het humanisme staan centraal.** In het basiscurriculum staan zes stromingen centraal: de vijf wereldreligies (christendom, islam, jodendom, hindoeïsme en boeddhisme) en het humanisme. Deze stromingen staan centraal vanwege hun maatschappelijke en culturele belang, zowel vandaag als historisch, en zowel in Nederland als wereldwijd. Historisch waren christendom, jodendom en humanisme de belangrijkste geestelijke stromingen in Nederland; vandaag vormen moslims en hindoes de grootste religieuze minderheden in Nederland en speelt het boeddhisme een groeiende rol in de spiritualiteit van veel Nederlanders. Deze zes geestelijke stromingen hebben kortom de grootste stempel gedrukt op de geschiedenis van Nederland en op de huidige, Nederlandse samenleving. Christendom, islam, boeddhisme en hindoeïsme zijn bovendien de grootste religies wereldwijd. In samenwerking met inhoudelijke experts willen we de belangrijkste kennis identificeren die nodig is om de verschillende stromingen in hun eigen aard te begrijpen. Om islam en moslims te begrijpen is het bijvoorbeeld cruciaal dat leerlingen weten dat islam voor veel moslims geen ‘keuze’ is maar een onlosmakelijk onderdeel van hun identiteit en etniciteit. Voor elke traditie worden ook enkele belangrijke bronnen, ideeën en praktijken behandeld.⁶

⁴ Het basiscurriculum laat voldoende ruimte voor bijzondere scholen die dat wensen ook vanuit een confessionele vakdidactische benadering leerlingen te vormen vanuit de levensbeschouwelijke identiteit van de school.

⁵ Met deze formuleringen sluiten we aan bij de *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* artikel 1: “Alle mensen worden vrij en gelijk in waardigheid en rechten geboren”; en bij de Grondwet artikel 1: “Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.”

⁶ Met de keuze voor de ‘big 5+1’ sluit het basiscurriculum aan bij de huidige onderwijspraktijk in het voortgezet onderwijs, bij het sinds 1985 verplichte kennisgebied ‘geestelijke stromingen’ in het primair onderwijs en bij de Kennisbasis Geestelijke Stromingen van de PABO. In het basiscurriculum+ is ruimte gemaakt voor andere stromingen dan de vijf wereldreligies en het humanisme.

Over de keuze om de vijf wereldreligies en het humanisme centraal te stellen heeft het projectteam basiscurriculum lang gesproken. Wat betreft de *weging* van de zes stromingen hebben we drie opties op tafel gehad:

3. **De religiewetenschappelijke leerlijn.** Binnen de religiewetenschappelijke leerlijn van het basiscurriculum leren leerlingen levensbeschouwingen en religies vanuit een waardenneutraal buitenperspectief te bekijken dat alle stromingen als gelijkwaardig behandelt. Door te werken met modellen en begrippen uit de vergelijkende religiewetenschap leren leerlingen de verschillende onderdelen (of dimensies) van religieuze en levensbeschouwelijke stromingen (zoals mythe, ritueel, ethiek) herkennen en leren ze religies en levensbeschouwingen, en bepaalde onderdelen daarvan zoals rituelen rond het volwassen worden, met elkaar te vergelijken. Ze leren dat religies op verschillende manieren kunnen worden geïnstitutionaliseerd (niet alle religies hebben kerken) en dat er binnen tradities spanningen kunnen bestaan tussen de ‘officiële religie’ die door de religieuze autoriteiten wordt voorgeschreven en de ‘geleefde religie’ zoals die daadwerkelijk door de aanhangers wordt gepraktiseerd. Leerlingen leren ook dat er verschillende manieren van religieuze binding bestaan (mensen kunnen zich identificeren met één, geen of meerdere religieuze tradities) en dat religieuze groepen een scala aan standpunten kunnen innemen over de verhouding van hun eigen religie tot de overtuigingen van anderen (van ‘alleen de eigen traditie is waar en waardevol’ tot ‘alle tradities zijn even waar en waardevol’).

Op havo- en vwo-niveau staat naast het werken met modellen en begrippen uit de vergelijkende religiewetenschap ook het werken met primaire bronnen centraal. Primaire bronnen kunnen bijvoorbeeld (geparafraseerde) stukken uit gezaghebbende teksten zijn (zoals Bijbel of Koran), hedendaagse religieuze teksten (zoals preken en gezangen) en berichtgeving over religie in de media (zoals krantenartikelen en opiniestukken). Leerlingen leren deze bronnen te lezen tegen de achtergrond van hun culturele en eventueel ook hun historische context. Ze leren in de omgang met primaire bronnen niet alleen te kijken naar wat de bron zelf wil zeggen (‘de boodschap van de bron’), maar om ook kritisch ‘achter de boodschap van de bron’ te kijken naar de ontstaansgeschiedenis van de bron en de belangen en motieven van de auteur.

4. **De hermeneutisch-communicatieve leerlijn.** Binnen de hermeneutisch-communicatieve leerlijn maken leerlingen kennis met fundamentele existentiële en ethische vraagstukken en leren ze deze te herkennen in uiteenlopende contexten en aan het eigen leven te relateren. De hermeneutisch-communicatieve benadering gaat ervan uit dat een belangrijk aspect van alle religies en levensbeschouwingen is dat ze antwoorden bieden op algemeen-menselijke vragen van existentiële en ethische aard. Deze bestaansvragen gaan bijvoorbeeld over de zin van het leven, over goed en kwaad, over het wel of niet bestaan van God en over het menselijk tekort en de dood. De hermeneutisch-communicatieve benadering gaat er ook van uit dat

-
- Optie 1. Alle zes stromingen komen aan bod in precies gelijke mate. Een voordeel hiervan zou zijn de sterke nadruk op het principe van gelijke behandeling.
 - Optie 2. Christendom en islam krijgen extra aandacht. De motivatie hiervoor zou zijn dat (vooral) christendom en (recenter ook) islam de grootste geestelijke stromingen van Nederland zijn.
 - Optie 3. Scholen zijn vrij in de onderlinge weging van de stromingen zolang alle stromingen aan bod komen.

We hebben over dit punt geen consensus bereikt, maar koersen voorlopig op optie 3. Op dit punt ontvangen we graag feedback.

We hebben het ook gehad over welke stromingen we wel of niet verplicht willen stellen. We hebben dit punt besproken in relatie tot het geconstrueerde karakter van de categorie ‘wereldreligies’. In het religieonderwijs in Engeland wordt bijvoorbeeld ook het Sikhisme tot de wereldreligies gerekend; in Denemarken telt het Sikhisme niet mee als wereldreligie, maar komen de Japanse en Chinese religies (Shintoïsme, Taoïsme en Confucianisme) aan bod in het onderwijs. Voor wat betreft het basiscurriculum hebben we besloten ons te beperken tot de grote vijf + humanisme vanwege de redenen die in de hoofdtekst zijn opgenomen. Wel hebben we in het model basiscurriculum+ ruimte gemaakt voor andere stromingen.

Tot slot hebben we veel gesproken over de *inrichting van het onderwijs* over de zes stromingen: of ze beter één voor één behandeld kunnen worden of via een thematische en vergelijkende aanpak. Voor de onderbouw hebben we besloten de keuze over te laten aan de scholen; voor de bovenbouw geven we de voorkeur aan de thematisch-vergelijkende aanpak.

institutionele levensbeschouwingen en religies geen monopolie hebben op uiteindelijke zingeving, maar dat ook bijvoorbeeld kunst, ethiek en filosofie deze vragen kunnen aansnijden. In het onderwijs wordt gebruik gemaakt van verhalen en andere bronnen uit de vijf wereldreligies en het humanisme, maar dat niet uitsluitend; er kan ook worden gewerkt met literatuur, poëzie, film, kunst, krantenartikelen en opiniestukken. In het onderwijs leren leerlingen existentiële en ethische vraagstukken te relateren aan hun eigen ervaring en de ervaringen van klas- en leeftijdsgenoten. Ze worden zich daarbij bewust van hun eigen zingevingsperspectief en standpunten. Ze leren voor zichzelf woorden te vinden om zich levensbeschouwelijk te articuleren en leren met een kritische blik te kijken naar hun eigen handelen. Ze ontwikkelen sensibiliteit voor de ander en leren in dialoog te gaan over existentiële en ethische vraagstukken. Verschillende bestaande vakdidactische modellen kunnen worden gebruikt binnen de hermeneutisch-communicatieve leerlijn, zoals de vijf didactische basishandelingen van Thom Geurts en het 'A-B-C-model' van Clive Erricker.

5. **Beheersingsniveaus.** Het basiscurriculum wordt uitgewerkt voor twee beheersingsniveaus: vmbo en havo/vwo. Havo/vwo onderscheidt zich van vmbo op twee punten: (i) in het werken met primaire bronnen en (ii) in de aandacht voor de historische achtergrond van het behandelde materiaal. In het vmbo staan nog meer dan bij havo/vwo inlevings- en dialoogvaardigheden en de geleefde praktijk van de behandelde levensbeschouwelijke tradities centraal. In een vervolgfase zal ook voor het praktijkonderwijs een afgeleid basiscurriculum gemaakt worden.

1.2 Inhoud en doelen basiscurriculum L&R op hoofdlijnen

	vmbo – onderbouw [60 slu]	havo/vwo – onderbouw [90 slu]
<i>inhouden</i>	5 wereldreligies + humanisme (voor elke stroming: eigen aard + enkele bronnen, ideeën en praktijken)* focus op geleefde praktijk in Nederland vandaag (hieronder: overzicht van de religieuze demografie van Nederland)	5 wereldreligies + humanisme (voor elke stroming: eigen aard + enkele bronnen, ideeën en praktijken)* focus op geleefde praktijk in Nederland vandaag (hieronder: overzicht van de religieuze demografie van Nederland) + historische achtergrond van de behandelde stromingen
<i>vaardigheden</i>	leren werken met analysemodellen, m.n. om de dimensies van individuele stromingen in kaart te brengen (RW leerlijn) bestaansvragen kennen en herkennen en kunnen relateren aan het eigen zingevingsperspectief (H-C leerlijn)	leren werken met analysemodellen, m.n. om de dimensies van individuele stromingen in kaart te brengen (RW leerlijn) bestaansvragen kennen en herkennen en kunnen relateren aan het eigen zingevingsperspectief (H-C leerlijn) werken met primaire bronnen; in de onderbouw met focus op de 'boodschap' van de bronnen (beide leerlijnen)
	vmbo – bovenbouw [60 slu]	havo/vwo – bovenbouw [60 slu]
<i>inhouden</i>	5 wereldreligies + humanisme (voor elke traditie: eigen aard + enkele bronnen, ideeën en praktijken)* focus op geleefde praktijk in Nederland vandaag (hieronder: de recente geschiedenis van het levensbeschouwelijke veld in Nederland, m.n. secularisatie, opkomst islam en individuele spiritualiteit) overzicht van de actuele levensbeschouwelijke demografie wereldwijd	5 wereldreligies + humanisme (voor elke traditie: eigen aard + enkele bronnen, ideeën en praktijken)* focus op geleefde praktijk in Nederland vandaag (hieronder: de recente geschiedenis van het levensbeschouwelijke veld in Nederland, m.n. secularisatie, opkomst islam en individuele spiritualiteit) historische achtergrond van de behandelde tradities in mondiaal perspectief overzicht van de actuele levensbeschouwelijke demografie wereldwijd en elementair overzicht van de historische achtergrond hiervan
<i>vaardigheden</i>	leren werken met analysemodellen, m.n. om stromingen met elkaar te vergelijken en om verschillen en spanningen binnen stromingen te analyseren (bv. tussen officiële religie en geleefde religie; tussen liberale en orthodoxe stromingen) (RW leerlijn) bestaansvragen en ethische vraagstukken kennen, waarderen, en in dialoog brengen met het eigen zingevingsperspectief; in dialoog kunnen gaan met andersdenkenden (H-C leerlijn)	leren werken met analysemodellen, m.n. om stromingen met elkaar te vergelijken en om verschillen en spanningen binnen stromingen te analyseren (bv. tussen officiële religie en geleefde religie; liberale en orthodoxe stromingen) (RW leerlijn) bestaansvragen en ethische vraagstukken kennen, waarderen, en in dialoog brengen met het eigen zingevingsperspectief; in dialoog kunnen gaan met andersdenkenden (H-C leerlijn) werken met primaire bronnen; in de bovenbouw ook met focus op lezen 'achter de boodschap van de bron' (kritisch lezen; in context plaatsen) (beide leerlijnen)

*) verschillende wegen in het aantal slu's voor de behandeling van de 5 + 1 stromingen zijn mogelijk: (i) gelijke weging (= c. 4 slu/jaar per stroming); (ii) ongelijke weging (bv. christendom 6 slu, islam 4 slu, overige 3 slu/jaar); (iii) scholen zelf weging laten bepalen zolang alle stromingen aan bod komen; (iv) scholen de vrijheid geven niet alle stromingen te behandelen. Het projectteam heeft hier geen overeenstemming over bereikt (zie voetnoot 6 boven).

2 Basiscurriculum+

Scholen die het basiscurriculum integreren in een examenvak Godsdienst of Levensbeschouwing kunnen kiezen voor het model 'Basiscurriculum+'. Dit model houdt in dat scholen de vakdidactische beginselen van het basiscurriculum verder doortrekken in het vak en een kleiner deel van het vak reserveren voor het schooleigen curriculum dan het geval zou zijn met het 'balansmodel'. Scholen die voor het model Basiscurriculum+ gaan, krijgen een vak dat uit drie delen bestaat: het basiscurriculum (c. 50 %), een basiscurriculum+-deel (c. 25 %) en een schooleigen curriculum (c. 25 %). In dit hoofdstuk doen we een voorstel voor de vakdidactische beginselen en inhouden van het basiscurriculum+-deel.

2.1 Vakdidactische beginselen voor het Basiscurriculum+-deel

1. **Vakdidactische verankering in het basiscurriculum.** Het Basiscurriculum+-deel van het vak onderschrijft dezelfde vakdidactische basisbeginselen als het basiscurriculum: respectvolle behandeling van alle stromingen en integratie van de religiewetenschappelijke en hermeneutisch-communicatieve benadering.
2. **Inhoudelijke verbreding.** In het Basiscurriculum+-deel wordt minstens één andere religie of levensbeschouwing dan de vijf wereldreligies + humanisme behandeld (en graag meer dan een). Door leerlingen kennis te laten maken met religies die radicaal anders zijn dan de wereldreligies (te denken valt aan ongebonden spiritualiteit, antieke religies, nieuwe religies en religies van schriftloze volken) krijgen ze beter zicht op de veelzijdigheid van religie. Er kan ook voor worden gekozen een van de grote religies te behandelen die in Nederland geen status geniet als wereldreligie (bv. Shinto). Ook niet-religieuze levensbeschouwingen en stromingen zoals het communisme of 'pseudo-levensbeschouwingen' zoals Harry Potter-fandom kunnen worden behandeld en vergeleken met de centrale stromingen uit het basiscurriculum.
3. **Verdieping religiewetenschappelijke leerlijn.** Verdieping binnen de religiewetenschappelijke leerlijn vindt plaats op drie manieren. Ten eerste wordt de aandacht voor ideeën, praktijken en bronnen van de behandelde stromingen in het basiscurriculum uitgebreid met aandacht voor materiële cultuur (beeld/iconografie, objecten, gebouwen). Ten tweede nemen we als centraal onderdeel een godsdienstsociologisch of godsdienstpsychologisch thema op. Deze thema's kunnen processen op individueel niveau (zingeving, bekering, radicalisering) of op maatschappelijk niveau (secularisering, polarisering, securitisering) in beeld brengen die onderbelicht blijven bij een zuivere wereldreligiebenadering. Ten derde kan in het vwo de categorie 'wereldreligies' als zodanig kritisch onder de loep worden genomen en kunnen de geschiedenis en het geconstrueerde karakter ervan worden behandeld.
4. **Verdieping hermeneutisch-communicatieve leerlijn.** Hermeneutisch-communicatieve verdieping willen we garanderen door leerlingen in de bovenbouw een vormingsportfolio bij te laten houden. Dit vormingsportfolio kan de vorm hebben van een levensvisieboek, maar ook andere vormen zijn mogelijk. In het vormingsportfolio reflecteren leerlingen op de relatie tussen de in het onderwijs behandelde stof en hun eigen zingevingsperspectief en persoonlijke standpunten. Ze oefenen hierbij met het articuleren van hun eigen levensbeschouwing, leren kritisch naar hun eigen handelen te kijken en reflecteren op de verhouding tussen hun eigen levensbeschouwing en de waarden en overtuigingen van anderen. Excursies (of gastlessen) worden gebruikt om direct in gesprek te gaan met vertegenwoordigers van verschillende religies en levensbeschouwingen.

5. **Project en onderzoeksvaardigheden.** In de bovenbouw worden leerlingen gestimuleerd om in groepen aan de slag te gaan met een zelfstandig onderzoeksproject. Dit project biedt leerlingen kansen om onderzoeksvaardigheden te ontwikkelen die passen bij hun schooltype (vmbo-leerlingen uitzoeken, havo-leerlingen toepassen, vwo-leerlingen onderzoeken). Op elk niveau oefenen leerlingen met het werken met bronnen (alle leerlingen leren primaire en secundaire bronnen kritisch op waarde te schatten; havo-leerlingen leren werkwijzen uit secundaire bronnen toe te passen; vwo-leerlingen leren primaire bronnen kritisch te analyseren en primaire en secundaire bronnen met elkaar te confronteren). Het beste project wordt bekroond met een jaarlijkse LERVO-prijs om zo publiciteit en status rond het vak te genereren.

2.2 Inhoud en doelen Basiscurriculum+-deel op hoofdlijnen

	vmbo [ob 30 slv + bb 30 slv]	Havo [ob 45 slv + bb 30 slv] Vwo [ob 45 slv + bb 60 slv]
inhouden	minstens een andere religie/levensbeschouwing dan de centrale 5 + 1 (bv. ongebonden spiritualiteit, een niet-wereldreligie of een nieuwe religie zoals wicca) minstens een godsdienstsociologisch of godsdienstpsychologisch thema (bv. radicalisering van Syriëstrijders of buitengewone ervaringen) (overige uren kunnen worden ingezet om de verplichte onderdelen van het basiscurriculum van extra diepgang te voorzien of voor meer thema's) vormingsportfolio (alleen bovenbouw) waarin leerlingen oefenen met levensbeschouwelijke articulatie eigen project kwalitatief onderzoek (alleen bovenbouw): vmbo-leerlingen uitzoeken	minstens een andere religie/levensbeschouwing dan de centrale 5+1 (bv. ongebonden spiritualiteit, een niet-wereldreligie, religie van een schriftloos volk, een nieuwe religie zoals wicca of een antieke religie zoals de Griekse) minstens een godsdienstsociologisch of godsdienstpsychologisch thema (bv. radicalisering van Syriëstrijders of buitengewone ervaringen) (overige uren kunnen worden ingezet om de verplichte onderdelen van het basiscurriculum van extra diepgang te voorzien of voor meer thema's) vormingsportfolio (alleen bovenbouw) waarin leerlingen oefenen met levensbeschouwelijke articulatie eigen project kwalitatief onderzoek (alleen bovenbouw): havo-leerlingen toepassen; vwo-leerlingen onderzoeken [Het extra leerjaar in het vwo t.o.v. de havo biedt scholen de ruimte hun vwo-leerlingen uit te dagen door ze nog een eigen (groter) onderzoeksproject te laten uitvoeren, door meer stromingen en thema's te behandelen en/of door dieper in te gaan op de gekozen stromingen en thema's.]
vaardigheden	aandacht voor materiële cultuur (beeld/iconografie, objecten, gebouwen) excursies thema's gebruiken om bruggen te slaan met andere vakken i.h.k. van het project: primaire en secundaire bronnen (zoals internetsites) kritisch op waarde leren schatten	aandacht voor materiële cultuur (beeld/iconografie, objecten, gebouwen) excursies thema's gebruiken om bruggen te slaan met andere vakken i.h.k. van het project: primaire en secundaire bronnen (zoals internetsites) kritisch op waarde leren schatten havo: i.h.k. van het project: werkwijzen uit secundaire bronnen leren toepassen wo: i.h.k. van het project: primaire bronnen kritisch leren analyseren en gebruiken

3 Omvang en structuur basiscurriculum

3.1 Beginselen

1. **Onderbouw en bovenbouw.** We verdelen het basiscurriculum in een onderbouwdeel en een bovenbouwdeel. In het vmbo beslaat de onderbouw de leerjaren 1 en 2 en de bovenbouw de leerjaren 3 en 4. In de havo en in het vwo rekenen we leerjaar 3 mee tot de onderbouw (daarmee volgen we de gangbare praktijk; in de wet beslaat de onderbouw in principe slechts leerjaren 1 en 2). De inhouden en doelen van het basiscurriculum worden per onderdeel (onderbouw en bovenbouw) vastgesteld, niet per leerjaar.
2. **Omvang basiscurriculum.** Voor het basiscurriculum levensbeschouwing en religie gaan we uit van grofweg **30 slu/leerjaar**. Voor de verschillende schooltypes hanteren we concreet de volgende hoeveelheden slu voor de onder- en bovenbouwdeelen:
 - i. **vmbo:** onderbouw (1-2) = 60 slu; bovenbouw (3-4) = 60 slu
 - ii. **havo/vwo:** onderbouw (1-3) = 90 slu; bovenbouw (havo-4-5; vwo-4-6) = 60 slu

(We hadden ervoor kunnen kiezen een 90 slu-variant van het basiscurriculum te ontwikkelen voor de bovenbouw van het vwo (volgens de norm van 3 jaar * 30 slu/jaar = 90 slu). De reden om hiervan af te zien is puur praktisch. Als het basiscurriculum voor havo en vwo van dezelfde omvang is, hoeven we slechts twee grondtypen van het basiscurriculum te ontwikkelen.)
3. **Integratiemodellen basiscurriculum.** Het basiscurriculum kan op drie manieren worden geïntegreerd in het bestaande onderwijsaanbod op scholen:
 - i. **Balansmodel.** = integratie in een bestaand vak godsdienst of levensbeschouwing met maximaal behoud van vrijheid voor verdere invulling van het vak vanuit de eigen schoolidentiteit.
 - ii. **Basiscurriculum+.** = integratie in een bestaand examenvak godsdienst of levensbeschouwing waarbij de vakdidactische beginselen van het basiscurriculum verder worden doorgetrokken.
 - iii. **Brede integratie.** = integratie binnen het mens- en maatschappijdomein binnen vakken zoals geschiedenis en maatschappijleer, eventueel in relatie tot het leergebied burgerschap.

3.2 Voorbeelden integratie volgens het balansmodel

Scenario 1: Niet-examenvak. Een denkbeeldige school geeft het vak GL op vmbo-, havo- en vwo-niveau. Op alle drie niveaus wordt het vak gegeven in alle leerjaren. In alle jaren beslaat het vak 40 slu. Deze school besluit het basiscurriculum in te voeren volgens het balansmodel.

Scenario 2: Examenvak. Een andere denkbeeldige school geeft ook het vak GL op vmbo-, havo- en vwo-niveau in alle leerjaren. Voor havo- en vwo-leerlingen wordt het vak aangeboden als examenvak en telt het mee in het combinatiecijfer. Om mee te mogen tellen in het combinatiecijfer gelden bepaalde minimumeisen voor de omvang van het vak (= 120 slu op de havo; 160 slu in het vwo). Deze school voldoet aan deze norm: havo-leerlingen krijgen in de bovenbouw elk jaar 60 slu; leerlingen in het vwo krijgen 60 slu in vwo-4/5 en 40 slu in vwo-6. De school trekt de normering van 60 slu/jaar door in alle leerjaren van de onderbouw. Hoewel het vak voor vmbo-leerlingen niet kan meetellen in het combinatiecijfer, hanteert deze school ook voor vmbo-leerlingen de norm van 60 slu/jaar in zowel onderbouw als bovenbouw.

VMBO						
Scenario 1: Balansmodel, niet-examenvak				Scenario 2: Balansmodel, examenvak		
Leerjaar	Basis-curriculum	Schooleigen curriculum	Totaal	Basis-curriculum	Schooleigen curriculum	Totaal
1-ob	30 slu	10 slu	40 slu	30 slu	30 slu	60 slu
2-ob	30 slu	10 slu	40 slu	30 slu	30 slu	60 slu
3-bb	30 slu	10 slu	40 slu	30 slu	30 slu	60 slu
4-bb	30 slu	10 slu	40 slu	30 slu	30 slu	60 slu

HAVO						
Scenario 1: Balansmodel, niet-examenvak				Scenario 2: Balansmodel, examenvak		
Leerjaar	Basis-curriculum	Schooleigen curriculum	Totaal	Basis-curriculum	Schooleigen curriculum	Totaal
1-ob	30 slu	10 slu	40 slu	30 slu	30 slu	60 slu
2-ob	30 slu	10 slu	40 slu	30 slu	30 slu	60 slu
3-ob	30 slu	10 slu	40 slu	30 slu	30 slu	60 slu
4-bb	30 slu	10 slu	40 slu	30 slu	30 slu	60 slu
5-bb	30 slu	10 slu	40 slu	30 slu	30 slu	60 slu

VWO						
Scenario 1: Balansmodel, niet-examenvak				Scenario 2: Balansmodel, examenvak		
Leerjaar	Basis-curriculum	Schooleigen curriculum	Totaal	Basis-curriculum	Schooleigen curriculum	Totaal
1-ob	30 slu	10 slu	40 slu	30 slu	30 slu	60 slu
2-ob	30 slu	10 slu	40 slu	30 slu	30 slu	60 slu
3-ob	30 slu	10 slu	40 slu	30 slu	30 slu	60 slu
4-bb	30 slu	10 slu	40 slu	30 slu	30 slu	60 slu
5-bb	30 slu	10 slu	40 slu	30 slu	30 slu	60 slu
6-bb	0 slu	40 slu	40 slu	0 slu	40 slu	40 slu

Op sommige scholen beslaat het vak godsdienst 80 slu/jaar in de bovenbouw van havo en vwo. Als deze scholen het basiscurriculum integreren in hun vak volgens het balansmodel houden ze 50 slu/jaar ($80-30=50$) over voor hun schooleigen curriculum.

3.3 Voorbeelden integratie volgens het model basiscurriculum+

Scenario 3. Examenvak basiscurriculum+. Een denkbeeldige school wil het basiscurriculum integreren volgens het model basiscurriculum+. Op deze school heeft het vak GL status als examenvak voor havo en vwo en telt het dus mee in het combinatiecijfer. Deze school hanteert dezelfde slu-normering als de school uit scenario 2. Het vak beslaat dus 60 slu/jaar in alle jaren m.u.v. van vwo-6 waar de school rekent met 40 slu. De school behoudt 25 % van het totale aantal slu voor een schooleigen curriculum waarin extra aandacht kan worden besteed aan zaken die passen bij de bijzondere samenstelling van de leerlingenpopulatie, bij schoolbrede speerpunten en bij de levensbeschouwelijke identiteit van de school. 25 % van het totaal aantal slu reserveert de school voor het verder doortrekken van de vakdidactische beginselen van het basiscurriculum in het basiscurriculum+-deel. In het vmbo kan het vak niet meetellen in het combinatiecijfer, maar wordt het vak toch opgebouwd volgens dezelfde logica als voor havo en vwo.

VMBO				
Scenario 3: Basiscurriculum+, niet-examenvak ter grootte van een examenvak				
Leerjaar	<i>Basiscurriculum</i>	<i>Basiscurriculum+</i>	<i>Schooleigen curriculum</i>	<i>Totaal</i>
1-ob	30 slu	15 slu	15 slu	60 slu
2-ob	30 slu	15 slu	15 slu	60 slu
3-bb	30 slu	15 slu	15 slu	60 slu
4-bb	30 slu	15 slu	15 slu	60 slu

HAVO				
Scenario 3: Basiscurriculum+, examenvak				
Leerjaar	<i>Basiscurriculum</i>	<i>Basiscurriculum+</i>	<i>Schooleigen curriculum</i>	<i>Totaal</i>
1-ob	30 slu	15 slu	15 slu	60 slu
2-ob	30 slu	15 slu	15 slu	60 slu
3-ob	30 slu	15 slu	15 slu	60 slu
4-bb	30 slu	15 slu	15 slu	60 slu
5-bb	30 slu	15 slu	15 slu	60 slu

VWO				
Scenario 3: Basiscurriculum+, examenvak				
Leerjaar	<i>Basiscurriculum</i>	<i>Basiscurriculum+</i>	<i>Schooleigen curriculum</i>	<i>Totaal</i>
1-ob	30 slu	15 slu	15 slu	60 slu
2-ob	30 slu	15 slu	15 slu	60 slu
3-ob	30 slu	15 slu	15 slu	60 slu
4-bb	30 slu	15 slu	15 slu	60 slu
5-bb	30 slu	15 slu	15 slu	60 slu
6-bb	0 slu	30 slu	10 slu	40 slu